

SÖZLÜ KÜLTÜR-YAZILI KÜLTÜR İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA CÖNKLER VE SİVAS KAYNAKLI BİR CÖNK

Derviş ERDAL - Serhat Sabri YILMAZ***

Özet: Türk halk edebiyatının yazılı kaynakları arasında yer alan ve içinde pek çok folklorik ürün barındıran cönkler, yazıldıkları devre ışık tutmaları bakımından önem arz eden kaynaklardır. Cönkler, geçmiş asırlarda yaşamış halk şairlerinin tespit edilmesi için başvurulan yazılı kaynaklar olmakla birlikte, “*sözlü olma*” özelliği de gösterirler. Sözlü olma özelliği, cönklerde yer alan şiirlerin derleyici ve dinleyiciler tarafından her aktarımında yeni bir varyant kazanmalarına ve değişime uğramalarına neden olmuştur. Bu bağlamda, sözlü kültür-yazılı kültür ilişkisi cönkler üzerinden incelenebilmekte ve Türk halk edebiyatı literatüründe yer alan şiirlerin farklılıkları tespit edilebilmektedir. Bu çalışmada, Sivas’ın Yıldızeli ilçesine bağlı İslim köyünde yaşamış Süleyman Efendi’den oğlu Halil Esen’e kalan ve günümüze kadar muhafaza edilmiş Alevî-Bektaşî kaynaklı bir cönk üzerine yapılan incelemeler sözlü kültür-yazılı kültür ilişkisi bağlamında değerlendirilmiş ve cönkte yer alan bazı şiirlerin varyantları tespit edilerek karşılaştırmaya tâbi tutulmuştur. Bununla birlikte, cönk kavramı ve Süleyman Efendi Cöngü hakkında detaylı bilgiler verilmiş, cönkte yer alan şiirlerin bir kısmı ekler kısmında sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cönk, Süleyman Efendi Cöngü, Sözlü Kültür, Yazılı Kültür, Varyantlaşma, Halk Şiiri.

Conks in the Context of the Relationship Between Oral Culture-Written Culture and a Conk Originating from Sivas

Abstract: Among the written sources of Turkish folk literature, conks, which contain many folkloric products, are important sources in terms of shedding light the period they were written. Conks show the "being verbally" feature as well as being the written sources to be used to identify folk poets who lived in the past centuries. The feature of being oral has caused the poems in conks to acquire a new variant and undergo a change by compilers and listeners intervene in each transfer of them. In this context, the relation between oral culture and written culture can be examined through conks and the

* *Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, SİVAS.*

** *Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı,, SİVAS.*

Kabul Tarihi: 07.06.2018
Yayın Tarihi: 28.06.2018

differences of the poems in the Turkish folk literature can be determined. In this study, the studies made on the Alevi-Bektashi-originated conk that remained to Halil Esen, the son of Süleyman Efendi who lived in the İslim village of Sivas, and that has been preserved until today have been evaluated in the context of oral culture-written culture and variants of some of the poems in the conk have been determined and compared to one another. However, detailed information about conk concept and Süleyman Efendi Conk has been given, and some of the poems in the conk have been presented in the appendices.

Keywords: Conk, Süleyman Efendi Conk, Oral Culture, Written Culture, Variant, Folk Poetry.

Cönk Kavramı ve Türk Halk Edebiyatının Yazılı Kaynakları Olarak Cönkler

İçinde folklor ürünlerini, kişiye özel bilgileri, özellikle de halk şairlerinin şiirlerini barındıran, uzunlamasına açılan deri kaplı defterlere “*cönk*” denmektedir. Uzun ve ince şekilde olmalarından dolayı “*sığır dili*”, “*dana dili*” gibi adlar da verilmiştir (Koz, 1977: 83; Kaya, 2014: 209). Cönkleri yazarlar ve yazım tarihleri hakkında genellikle bilgi bulunmamaktadır. Yazıldıkları devrin antolojileri olma özelliği gösterirler; o devrin edebiyatına, sanatına ve tarihine ışık tutarlar (Elçin, 1988:11).

Kütüphanelerde yer alan yazmalar arasındaki cönkler, mecmua olarak nitelendirilmektedir. Bundan dolayı fişleme yapılırken “*mecmûa-i eş'ar*” adıyla fişlenmektedirler ve fişin bir bölümüne de cönk olduğu notu düşülmektedir. Ansiklopedik kaynaklarda cönk kelimesinin anlamının “*gemi*” olduğu belirtilmektedir (Koz, 1977: 83). Cönklere ayrıca “*sefine*” de dendiği, *sefine-i şuarâ*, *sefine-i bülegâ*, *sefine-i nefais*, *sefine-i rüesâ* gibi adlar verildiği görülmektedir (Koz, 1977: 84).

Cönkler kullanımı sık olmamakla birlikte *beyaz*, *cönk beyazı*, *beyaz-ı büzürg* gibi adlarla da anılmıştır (Kaya, 2014: 209; Duymaz, 2016: 15). Cönklerle ilgili ilk yazıyı yazdığı tahmin edilen Mahmud Mesud Koman (1928)'a atıfta bulunan Duymaz, cönk sözcüğünün Türkçe kökenli olduğuna, Türklerden Çinlilere, Hintlilere, Japonlara ve oradan Avrupa'ya geçtiğine, Türklerin Arap-Fars dilleri etkisine girmesinden sonra ise sefine sözcüğünün kullanımının yaygınlaştığına vurgu yapmaktadır (2016: 16-17).

Cönkler içerik olarak oldukça zengin folklorik ürünler barındırmaktadır. Çoğunlukla halk şairlerinin şiirleri yer almakla birlikte anonim halk edebiyatı ürünleri (türkü, mani, ağıt, fıkra, masal, atasözü vd.), falcılık ve büyücülükle ilgili notlar, ilaç tarifleri, alacak-verecek hesabı, cönk sahibinin yakınlarına ait doğum ve ölüm tarihleri, dinî-tasavvufî halk edebiyatı ürünleri, halk hikâyeleri, nadiren divan şairlerinin şiirleri, hutbe ve vaazlar, vefkler ve rüya tabirleri de

cönklerde yer alabilmektedir. Öyle ki, yalnızca halk hikâyeleri veya Karagöz metinlerinin yer aldığı cönkler de bulunmaktadır (Koz, 1977: 83-84; Elçin, 1988: 11; Kaya, 2014: 210; Duymaz, 2016: 18). Bahsi geçen defterler âşıklar, mollalar, kâtipler, meddahlar, askerler ve bu işe meraklı olan kişiler tarafından tutulmuşlardır (Elçin, 1988: 11).

Genellikle siyah ve kahverengi renkte deriyle kaplı olan cönklerin ortalama 5x10 cm, 15x23 cm gibi ebatları olmakla birlikte sabit bir hacme sahip olmadıkları söylenebilir (Kaya, 2014: 210). Bazı cönklerin kenarlarına sonradan eklenmiş notlardan ve cönk içindeki farklı yazı stillerinden hareketle elden ele geçtiği ve birkaç kişi tarafından tutulduğu söylenebilir. Cönk meraklılarının birbirlerine cönk hediye ettikleri, belli bir miktar para karşılığında sattıkları veya cönklerin babadan oğula kaldığı tahmin edilebilir. Ayrıca bugünkü sahafaların işlevini gören devrin koleksiyonerlerinin, topladıkları cönkleri (sahaf gibi mekânlarda) meraklılarına sattıkları düşünülebilir.

Günümüze kadar gelebilmiş cönklerden en eskisinin 15. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir. 16. ve 20. yüzyıllar arasında bulunan cönklerden büyük çoğunluğu ise 19. yüzyıla aittir (Koz, 1977: 85). Cönklerle ilgili en dikkat çeken özelliklerden biri imlâsıdır. Cönklerin imlâsı genel olarak bozuktur. Bunun sebebi kırsal kesimde yaşayan insanların okuma-yazma konusunda yeterli düzeyde olmamalarıdır. Tuğçe Erdal, cönklerin özelliklerinden bahsederken “Okuma-yazmayı yeni öğrenenler tarafından “yarım yamalak” bir yazı ile akılda kalanların aktarıldığı sözlü kültürün yarattığı hafıza mekânları ise cönkler olmuştur.” diyerek hafıza mekânı olarak nitelediği cönkleri yazan kişileri okuma-yazmayı yeni öğrenen kişiler olarak tanımlamaktadır (2016: 53).

Cönklerin kendilerine has karakteristik özellikleri bulunmaktadır. Bunların başında cöngü yazılan şiirlerde yer alan “yineleme ayak”ların yerine “eyzân” yazılması gelmektedir. Cöngü tutan kişi yazıdan tasarruf etmek için eğer şiirde yineleme ayak varsa ilk dörtlükte yer alan ayağı tekrar tekrar yazmak yerine diğer dörtlüklerin son mısrasına “eyzân” yazabilmektedir. Eyzân, sözcük anlamı olarak “yine böyle, bunun gibi” demektir. İncelemeye tâbi tuttuğumuz cönkte de sık sık eyzân yazıldığını görmekteyiz. Bir diğer özellik ise eğer aynı başlık sonraki şiirde tekrar koyulacaksa onun yerine “bu da onun gibi” anlamına gelen “velehu” yazılmasıdır. Elimizdeki cönkte böyle bir kullanım karşılaştığımızı da belirtelim. Ayrıca şiirlerin sonuna “temmet” yazılması da cönklerde sık rastlanan bir durumdur. “Tamam oldu” anlamına gelen temmet sözcüğü, cöngü tutan kişi tarafından şiirin sonuna yazılarak orada bittiğine işaret etmektedir. Eğer aynı sayfada iki şiir varsa cöngü tutan kişinin bir şiirin sonuyla diğer şiirin başını seçebilmek adına sayfayı ikiye ayırdığı görülmektedir. İncelenen cönkte her şiirin sonuna “temmet” yazılmıştır. Bazı cönklerde ise son dörtlükte yer alan mahlasın üstünün çizildiğine ve mahlasa

vurgu yapıldığına rastlanmaktadır. İncelenen cönkte böyle bir durumla karşılaşılmamıştır.

Sivas Kaynaklı Bir Cönk: Süleyman Efendi Cöngü

Süleyman Efendi Cöngü'ne bu adlandırma tarafımızca verilmiştir. 1904-1978 yılları arasında Sivas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı İslim köyünde yaşamış olan Süleyman Efendi, soyadı kanunundan sonra "*Esen*" soyadını almış bir âlimdir. Köyün ileri gelen isimlerinden olan Süleyman Efendi, at üstünde çevre köylere giderek eğitimlik yaptığı için yörede hâlâ bilinen bir isimdir. Elimizdeki cöngün hikâyesi Süleyman Efendi'nin askerlik yaptığı yıllara kadar uzanmaktadır. Süleyman Efendi'ye Malatyalı bir asker arkadaşı tarafından hediye edilen cönk, İslim köyünde ikamet etmekte olan 1925 doğumlu oğlu Halil Esen tarafından günümüze kadar muhafaza edilmiş, ilim dünyasına tanıtılması için Derviş Erdal'a verilmiştir. Cöngün kim tarafından tutulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, Alevî-Bektaşî ve Malatya-Hekimhanlı ozanlara ait şiirlerin sayıca çok olduğu dikkate alınırsa aynı geleneğe mensup, Malatyalı biri tarafından kaydedildiği tahmin edilebilir.

Cönk, kahverengi deri kaplı, 70 varak ve 5x10 cm ebatlarındadır. Bazı sayfaların koptuğu, bazı sayfaların okunamayacak kadar silik olduğu ve 61a sayfasının boş olduğu görülmektedir. Okumaları sağlıklı şekilde yapılamamış olan silik sayfalar çalışmaya dâhil edil[e]memiştir. Cönkte bulunan farklı yazı stilleri cöngün birkaç kişi tarafından tutulduğunu ve belli dönemlerde el değiştirdiğini göstermektedir.

Cöngün içeriğine bakıldığında çok sayıda âşığın ve birkaç divan şairinin şiirlerinin bulunduğu görülmektedir. 38 şairin toplamda 108 şiirine ilaveten 2 adet de mahlassız şiir bulunmaktadır. Cönkte yer alan âşıkların/şairlerin adları ve şiir sayıları aşağıda belirtilmiştir:

	Adı	Şiir Sayısı		Adı	Şiir Sayısı		Adı	Şiir Sayısı
1	Ali	1	14	Hatâyî	9	27	Sefil Devrî	1
2	Âşıkî	4	15	Hüseyin	1	28	Sıdkı	1
3	Ca'ferî	1	16	İsyânî	1	29	Siyâhî	1
4	Cevâbî	1	17	Kanber	1	30	Sultan Muhammed	1

5	Dedemoğlu	2	18	Kaygusuz Abdal	1	31	Şem'i Baba	2
6	Dertli	6	19	Kemâlî	2	32	Şirî	1
7	Derviş Ahmed	1	20	Kul Himmet	3	33	Teslim Abdal	1
8	Derviş Kasım	1	21	Molla Mustafa	4	34	Türâbî	1
9	Feyzî	1	22	Nesimî	13	35	Veli	4
10	Fuzûlî	1	23	Niyazî Mısrî	1	36	Virânî	19
11	Gevherî	1	24	Noksanî	2	37	Zebânî	1
12	Hakikî	1	25	Pir Sultan Abdal	2	38	Zekâî	1
13	Hasan Dede	1	26	Sadık Baba	12	39	Mahlassız Şiirler	2

Cönte yineleme ayaklı olan şiirlerin dörtlüklerinin son dizesine “*eyzân*” yazıldığı, şiirlerin sonuna da “*temmet*” ibaresi düşüldüğü görülmektedir. Şiirlerin dışında 2b’de Arapça bir dua bulunmaktadır. 18a-18b’de yer alan bir çizelgede On İki İmam’ın sırasıyla adları, hilafet süreleri, kaç yıl yaşadıkları, kabirlerinin nerede olduğu ve ölüm sebepleri sıralanmıştır. Ayrıca 18b’de İmam Muhammed Mehdi hakkında kısa bilgiler yer almaktadır:

“İmam Muhammed Mehdi Samur şehrinde olmasından zuhura gelmiştir. Şa’ban ayının on beşinde gaib olmuştur. İsa Aleyhisselam ile gelüb Deccal öldürüb adl-i adalet etse gerekdir. Bu On İki İmam’ın ruhi için el-fatihâ mel’unların ruhuna la’net-i sad-hezâr ve’s-selâm.”

19a, 19b, 20a, 20b, 21a ve 21b’de kelime ezberleme amaçlı Arapça kelimeler ve altlarında Türkçelerinin yazılı olduğu alıştırma metinleri mevcuttur. 21a’da ayrıca Arapça günler ve Türkçeleri, aynı sayfada Farsça günler ve Türkçeleri yer almaktadır. 22a’da Arapça ay adları ve hangi harfle simgelendikleri gösterilmektedir (Saferü’l-hayr – S[ad]). 32a’da ebced tablosu

ve harflerin sayısal değerleri yer almaktadır. Bu bilgiler ışığında cönklerin bir tür ders çalışma defteri işlevi gördüğü de anlaşılmaktadır.

Cönkteki bazı şiirlerde başlık bulunmazken bazılarında ise Divânî, Nefes, Güzelleme, Dertli, Düvazdeh İmam, Düvaz-ı İmam Al-i Yâ Rahmetullah-ı Aleyh, Nefes-i Sadık Rahmetullah, Nefes Nesimî Rahmetullah, Düvazdeh İmam Derviş Kasım Rahmetullah-ı Aleyh, Nefes-i Kul Himmet gibi başlıklar yer almaktadır.

Sözlü Kültür-Yazılı Kültür İlişkisi Bağlamında Cönkler ve Süleyman Efendi Cöngü'nün İncelenmesi

Cönklerin en dikkat çeken özelliği nesilden nesile sözlü olarak aktarılmış halk kültürü ürünlerinin yazıyla sabitlenmiş olmasıdır. Bilindiği üzere Ong'un sınırlarını çizdiği "birincil sözlü kültür" ve "ikincil sözlü kültür" aşamaları, söz ve yazı ilişkisine vurgu yapmaktadır. Ong, yazılı kültürün sözlü kültür olmaksızın var olamayacağını şu cümlelerle belirtmektedir: "*Yazı hiçbir zaman sözlü nitelikten bağıni koparamaz. Sözlü anlatım, yazısız da var olur, nitekim her sözlü dil yazılı değildir; ancak yazı, sözlü anlatım olmaksızın hiçbir zaman var olamaz.*" (Ong, 2014). Cönklerde bulunan folklorik malzemenin ağızdan ağıza aktarılarak yazıda sabitlenmesi uzun bir süreci kapsamaktadır. Nitekim, Ong'un vurguladığı gibi birincil sözlü kültürde yaşayan insanlar dinledikleri ve hafızalarına kaydettikleri halk kültürü ürünlerini icrasal bağlamda tekrarlama ve kalıplaştırma yollarıyla bir sonraki nesile aktarabilmişlerdir (Ong, 2014). Bu süreçte söz, yazıyla sabitleştirilene kadar pek çok etkiye maruz kalmaktadır. Cönklerde yer alan şiirlerdeki çeşitlenmelerin sebeplerinden biri sözlü kültürün güçlü etkisidir.

Özellikle son dönemlerde halkbilimi anlayışının hızla değişmesiyle birlikte cönklerin "*sözlü olma*" özelliğine vurgu yapan araştırmacılar, cönkleri söz ile yazı arasında bir yere koymaktadırlar. Cönklerde bulunan şiirlerin başka cönklerde farklı yazımlarının bulunması, yani varyantlaşması bahsi geçen "*sözlü olma*" özelliğinin üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Bu konuda Ali Duymaz (2016) ve Tuğçe Erdal (2016) tarafından iki önemli makale kaleme alınmıştır.

Bahsi geçen çalışmalarda cönklerin sözlü kültür ve yazılı kültür arasında bir yere yerleştirildiği görülmektedir. Duymaz, cönkleri "*yarı-sözel*" (2016: 17), Erdal ise "*araf*" veya Rukiye Aslıhan Aksoy Sheridan'dan atıfla "*liminal (eşiksel)*" olarak nitelendirmektedir (2016: 62). Duymaz, "*sözlü kültürden henüz kopamamış*" diye nitelediği cönkler hakkında şunları söylemektedir:

Cönkler sözden yazıya geçen, bir başka ifadeyle sözlü ortamda üretilen metinlerin yazıyla ifadesinden ibaret defterlerdir. Bu, aynı zamanda onları

tutan kişilerin de, üstelik mensubu buldukları sözlü kültürün bir üst tabakasında insanlar sayılarak sözlü kültürden henüz kop(a)mamış, okur-yazarlığın eşiğinde olan insanlar olduğu bilgisiyle de örtüşür. Dolayısıyla sözün imlâsı, sözdizimi veya genel olarak ifade edersek yazıdaki gibi dilbilgisi ve yazım kuralları yoktur. Bu açıdan da cönklerin yazımında “standart” veya “klasik” bir imlâ beklemek mümkün olmadığı gibi doğru da değildir (2016: 21).

Cönklerde yer alan folklorik ürünler, “birincil sözlü kültür ortamı”nda oluşturulmuş, unutulma kaygısıyla da “ikincil sözlü kültür ortamı”nda yazıya geçirilmiş ürünlerdir (Duymaz, 2016: 18). Sözden yazıya geçiş sırasında insan belleğinde yer alan folklorik ürünlerin değişime uğramış olması kaçınılmazdır. Belleğe kaydedilmiş bir şiirin hatırlanarak yazıya aktarılması sırasında değişimler geçirdiği, şiirde eksiklikler ve fazlalıklar meydana geldiği, anonimleşmeler olduğu ve metinlerin varyantlaştığı görülmektedir. Erdal, çalışmasında “varyantlaşma” üzerine şu tespitlerde bulunmaktadır:

Farklı zümrelerdeki kimseler tarafından kaleme alınan bu şiirlerin pek çoğunun eksik beyitli veya mısralı ya da asıllarından farklılaşarak bir varyantlaşma olduğu karşılaştırma metodu ile tespit edilebilir. Bu farklılıkların sebebinin şiirlerin, sözlü kültür anlayışı ile yazılı kültüre geçirilmiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Hatta yazılı kültür geleneği içerisinde yazılmış olan divanlarda ve diğer eserlerde yer alan klasik şairlerin şiirleri, sözlü kültür yaratmaları olarak bilinen cönklerde yer alırken yer yer sözel kültürün emarelerini gösterir. Cönkler incelendiğinde bilhassa yazılı kültür dönemi şairlerinin şiirlerinde çeşitlenmeler, eksiklikler ya da fazlalıklar olduğu görülmektedir. Şiirleri ezberleyen kişiler - ki bu kişiler şair veya ozan da olabilir - akıllarında kaldığı kadarıyla şiiri yazmaya çalışmaktadır (2016: 53).

Süleyman Efendi Cöngü’nde yer alan şiirlere bakıldığında bahsi geçen söz-yazı arasında kalma ve varyantlaşma kavramları göze çarpmaktadır. Bilindiği üzere ün yapmış âşıkların bazı şiirleri yaşadığı devirde ve birkaç yüzyıl sonrasına kadarki dönemde popülerlik kazanmıştır. Öyle ki, cönk tutanların, âşıkların popüler şiirlerini muhakkak cönklerine kaydettiklerini görmekteyiz. Özellikle Alevîlik-Bektaşîlik kaynaklı cönklerde Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Virânî, Hatâyî gibi isimlerin popüler şiirlerine muhakkak rastlanmaktadır. Hâl böyle olunca, her cönk tutan başka bir bellek olduğu için aynı şiir farklı farklı içeriklere bürünmektedir. Varyantlaşma, yalnızca âşıkların şiirlerinde değil, cönklerde yer alan divan şairlerinin şiirlerinde de görülmektedir. Yedi ulu ozan arasında zikredilen Fuzûlî’nin şiirlerinin cönklerde bulunan varyantlarında az da

olsa değişimler göze çarpmaktadır. Örneğin; Fuzûlî Divânı'nda yer alan bir gazel ile Süleyman Efendi Cöngü'nde yer alan Fuzûlî gazelinin bir beyitini karşılaştıralım:

Şeyhler meyhânedен yüz dönderirler mescide
Bî-tarîkatler gör kim doğru yoldan âzeler (Gölpınarlı, 2016, 44)

Şeyhler meyhânedен yüz **döndürüp** mescidlere
Bî-tarîkatler **görün ki** doğru yoldan azalar (SEC - 58b)

Görüldüğü üzere gazelin beyitlerinden birinde bazı değişimler meydana gelmiştir. Cönkte yer alan beyitin aruz kalıbından çıktığı ve bazı sözcüklerin eklerinin değiştirildiği görülmektedir. Buna benzer değişimler âşıkların şiirlerinde de bulunmaktadır. Aynı şiirin farklı cönklerde varyantlaştığına rastlanmaktadır. Diğer cönk çalışmalarında ve Süleyman Efendi Cöngü'nde yer alan *Hasan Dede*, *Şem'i Baba*, *Şirî*, *Veli* ve *Sadık Baba* gibi âşıkların şiirlerinin karşılaştırılması şu şekildedir:

Hasan Dede:

Arı vardur uçup gezer
Teni tenden seçüp gezer
Zahit bizden kaçup gezer
Arı biziz bal bizdedir (Baygül, 1999: 96)

Arı vardır uçup gezer
Balı baldan seçip gezer
Canan bizden kaçıp geçer
Arı biziz bal bizdedir (Şalcı, 2011: 28)

Arı vardur uçup gezer
Teni tenden seçip gezer
Canan bizden kaçup gezer
Arı biziz bal bizdedir (SEC – 35a)

Şem'i Baba:

Mevlâm bu devleti her kula vermez

Bir gece misafir yarına **kalmaz**

Bir girdi **destime** bir dâhi girmez

Öyle Şemî gedâ pervâne geldi (Bakay, 2000: 133)

Tanrı bu devleti her kula virmez

Bugünkü misafir yarına **kanmaz**

Bir girdi **elime** bir dâhi girmez

Uyan Şem'î Baba pervâne geldi (SEC - 66b)

Şirî'nin Şalcı'nın çalışmasında bulunan şiiri ile Süleyman Efendi Cöngü'nde yer alan şiir aynı olmakla birlikte Şalcı'da şiirin 7 dörtlüğü, incelediğimiz cönte ise 11 dörtlüğü bulunmaktadır. Şalcı'da yer alan iki dörtlük Süleyman Efendi Cöngü'nde yer almazken, Süleyman Efendi Cöngü'ndeki şiirin başında yer alan 6 dörtlük de Şalcı'nın çalışmasındaki şiirde bulunmamaktadır. Ortak dörtlükler genel olarak aynıyken bir dörtlükte kısmî değişiklikler göze çarpmaktadır. Görüldüğü üzere cönklerdeki varyantlaşmalarda dörtlüklerin eksildiği, bir cönte bulunan şiirde yer alan dörtlüklerin birinde bulunurken diğerinde bulunmadığı ve dizelerdeki yer değiştirmeler tespit edilebilmekte, böylelikle sözlü belleğin yazılı kültür ortamına ne kadar tesir ettiği görülmektedir.

Şirî:

Gâhi nebî gâhi velî göründüm

Gâhi uslu gâhi deli göründüm

Gâhi **Muhammed** gâhi Alî göründüm

Kimse bilmez sırrım kallâş idim men (Şalcı, 2011: 22)

Gâhi deli gâhi ush göründim

Gâhi nebî gâhi velî göründim

Gâhi **Ahmed** gâhi Ali göründim

Kimse bilmez sırrım gallaşım ben (SEC – 10a)

Veli:

Haydarî de [.....] yuvada yurtta

İsmin söyleniyor dillerde virtte
Sene bin iki yüz otuz dörtte
Yükledin göçünü kışana felek (Baygül, 1999: 379)

Haydar'ı ıssız kodun yuvada yurtda
Sene bin iki yüz hem otuz dördte
Kemter söyle yüz dilde o virtde
Kışın ile yükletdin göçümü felek (SEC- 33a)

Veli'nin dörtlüğünde oldukça fazla değişiklik bulunmaktadır. Şiirin tamamına bakıldığı zaman neredeyse birbirinden ayrı iki şiir gibi görünmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi bu şiirde de bazı dörtlüklerin bir varyantta daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca cönlere şiirleri aktaran kişilerin hece ölçüsünü de kısmen bozdukları, bazı dizelerde hece sayısının azaldığı, bazılarında ise arttığı gözlemlenmektedir.

Sadık Baba:

Hoş avladı avlağını baz ile
Temâşâ **etti zâhir batın** göz ile
Özge hulûs ile Hak niyaz ile
Seyreyledi Şâh-ı Merdan aşkına (Özbey, 1957: 117)

Hoş avladı avlağını baz ile
Temâşâ **eyledi gönül** göz ile
Özge hulûs ile Hak niyaz ile
Seyreyledi Şâh-ı Merdan aşkına (Deniz ve Çiftlikçi, 2010: 80)

Hoş avladı avlağını bâz ile
Temaşâ **it zâhir bâtın** göz ile
Özge hulûs ile Hak niyâz ile
Seyreyledi Şâh-ı Merdân aşkına (SEC – 23b)

Özellikle Sadık Baba şiirlerinde bu örnekler çoğaltılabilir, fakat bir örnek vermekle yetineceğiz.¹ Bahsedilmesi gereken bir diğer husus, şiirlerin yazılı ortama geçirilmesi sırasında mahlasın yer aldığı dörtlüğün unutulması ve şiirin eksik kaydedilmesidir. Cönklerde çok sayıda mahlassız şiir yer almaktadır. Bunlardan biri Süleyman Efendi Cöngü'nde yer alan 60a'daki mahlassız şiirdir. Bu şiirin tamamının Baygül (1999: 39)'ün çalışmasında yer alması şiiri tamamlayıp Dedemoğlu'na ait olduğunu tespit etmekte fayda sağlamıştır.

Varyantlaşma hususunda bir diğer nokta ise bir şiirin aynı cönk içinde dâhi iki kere yazılarak varyantlaşabilmesidir. Yukarıda bahsedilen cönklerin elden ele geçmesi hususu burada görülmektedir. Nitekim Süleyman Efendi Cöngü'nde yer alan aynı Hatâyî şiiri farklı sayfalarda iki farklı el yazısı ile tekrar yazılmıştır. 9b'de yer alan şiir 4 dörtlük, 33b'de yer alan şiir ise 3 dörtlüktür. 33b'de üçüncü dörtlüğün eksik yazıldığı görülmektedir. Aynı zamanda dizelerde farklılıklar bulunmaktadır. Daha iyi anlaşılabilmesi için iki varyantı da aktarmak istiyoruz.

-9b'de Yer Alan Şiir-

Deli gönül bilsem nedir muradın
Elbette bülbüle gül eksik olmaz
Şu dünyanın hâli daim müşkildir
Yiğidin başından hâl eksik olmaz

Her gönülde eser muhabbet yeli
Anınla zikr ider Hûdâ'yı dili
Âşık eğlencesi hezarân güli
Duduya kumruya dil eksik olmaz

Bu aşkın çağıyla çağlanur gönül
Muhabbet dağıyla dağlanur gönül
Elbet bir güzele bağlanur gönül
Bu aşkın sazına til eksik olmaz

HATÂYÎ'm zârını açup söyleme
Sırrımı bildirme eyüye keme

¹ Elbette varyantlaşmalarda yanlış okumaları da hesaba katmak gerekmektedir. Cönk okumalarında sayfaların yıpranmalarından, cöngü tutanların imlâ hususunda yaptıkları yanlışlardan ve kötü el yazılarından dolayı yanlış okumalar yapılabilmektedir.

Tevekkül ol karâr eyle gam yeme
Hûdâ kismetinden mal eksik olmaz

-33b'de Yer Alan Şiir-

Deli gönül nedir bilsem muradı
Elbet de bülbüle gül eksik olmaz
Şu dünyânın hâli daim şöyledir
Yiğidin başından hâl eksik olmaz

Her gönülde eser muhabbet yeli
Anınla zıkr ider Hûdâ'yı dili
Âşık eğlencesi hezarân güli
Duduya kumruya dal eksik olmaz

HATÂYÎ'm zârını açıp da deme
Sırrımı bildirme iyiye keme
Tevekkül sen karar idüp gam yeme
Hûdâ kismetinden mal eksik olmaz

Sonuç

Türk halk edebiyatının yazılı kaynakları arasında sayılan cönkler sözlü kaynaklardan yazılı kaynaklara geçiş ürünleri olarak değerlendirilmelidir. Belleğinde yüzlerce şiir barındıran âşıklar, şiir meraklıları, askerler, meddahlar, mollalar vd. bu şiirleri yazılı ortama aktararak kaybolmalarını engellemişler ve yüzyıllardır süregelen âşıklık geleneğinin temsilcilerinin şiirlerinin günümüze ulaşmasına, onlar hakkında fikir sahibi olunmasına katkı sağlamışlardır. Sözden yazıya aktarmalarda şiirlerde pek çok değişiklik meydana gelmiş, bazı şiirler başka şairlere mâl edilmiş veya şiirlerde çeşitlenmeler olmuştur. Öyle ki, Süleyman Efendi Cöngü'nde de görüldüğü üzere 11 dörtlük olan bir şiir başka bir cönkte 7 dörtlük hâlinde yazılabilmektedir. İncelenen cönkte tespit edilen bazı şiirlerin mısralarında yer değiştirmeler olmuş, örneğin iki heceli sözcüklerin yerine başka iki heceli benzer sözcükler koyulmuş, şiirlerin aruz veya hece ölçülerinde bozulmalar meydana gelmiştir. 11 heceli bir şiir içinde 9, 10,12 heceli dizeler görülmektedir. Elden ele geçtiği tahmin edilen cönkte, cöngü tutan kişiler aynı şiiri tekrar yazabilmişler ve şiiri aynı cönk içinde dâhi varyantlaştırmışlardır. Bahsedilen hususlar Süleyman Efendi Cöngü

vasıtasıyla örneklendirilerek sözlü kültür-yazılı kültür ilişkisine vurgu yapılmıştır.

Süleyman Efendi Cöngü, Alevîlik-Bektaşîlik geleneğine mensup ozanların şiirlerinin tespit edilebilmesi bakımından önem arz etmektedir. Yapılacak karşılaştırmalı çalışmalarla Virânî, Pir Sultan, Hatayî, Nesimî, Sadık Baba gibi ozanların bilinmeyen şiirleri tespit edilebilecektir. Bahsi geçen Alevî-Bektaşî cöngü, cönklerin eğitici-öğretici işlevini de göstermektedir. Cöngü tutan kişilerin Arapça ve Farsça kelimeleri, günleri, ayları, yılları ezberlemek için cönkte notlar tuttukları görülmektedir. Ayrıca, Alevîliğin sembol şahsiyetlerine dua edilen satırların bulunması bu türden cönklerin özelliklerindedir.

Sivas sınırları içinde yer alan köylerde gizli kalmış, ele geçmemiş Süleyman Efendi Cöngü gibi onlarca cönk bulunmaktadır. Bu cönklerin tek tek tespit edilerek ilim âlemine kazandırılması, âşıklık geleneğine ve incelediğimiz cönkte olduğu gibi cönk çalışmalarıyla Alevî-Bektaşî kültürüne hizmet edilmesi zarurî bir durumdur. Böylelikle cönkler üzerine başlatılacak karşılaştırma çalışmaları ile şiirlerdeki pek çok yanlış aydınlatılmış olacak, eksik metinler tamamlanacak ve sözlü kültür-yazılı kültür ilişkisinin irdelendiği çalışmalar artmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- BAKAY, Solmaz (2000). **Sivas ve Hafik Kaynaklı Cönkler Üzerinde Tetkik**, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BAYGÜL, Nuran (1999). **Tokat ve Divriği Kaynaklı Cönkler Üzerinde Bir Tetkik**, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DENİZ, Kemal ve Ramazan Çiftlikçi (2010), **Hekimhanlı Âşık Sadık Baba**, Malatya: Malatya Araştırmaları Derneği Yayınları.
- DUYMAZ, Ali (2016). “Sözün Yazılışması Yazının Sözleşmesi: Cönkler”, **Milli Folklor**, 111: 14-27.
- ELÇİN, Şükrü (1988), “Cönkler ve Mecmualar Üzerine”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları-I**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 11-12.
- ERDAL, Tuğçe (2016). “Cönklerde Sözlü Kültür Etkisi”, **Milli Folklor**, 111: 52-65.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (2016), **Fuzûlî Divânı**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- KAYA, Doğan (2014). **Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- KOZ, M. Sabri (1977). “Cönk”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul: Dergâh Yayınları, 83-85.
- ONG, Walter J. (2014). **Sözlü ve Yazılı Kültür-Sözün Teknolojileşmesi**, çev: Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- ÖZBEY, Cemal (1957). **Sadık Baba - Hayatı ve Değişleri**, Ankara: Emek Yayınevi.

ŞALCI, Füsun Yeşilmurat (2011). **Sivas Ziya Bey Kütüphanesindeki 6720 Nolu Cönk Üzerine İnceleme**, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

EK-1. SÜLEYMAN EFENDİ CÖNGÜ'NDEN ŞİİR ÖRNEKLERİ

-1-

Arayub gezerdim cihân içinde
Hayâli gönlüme mihmân olan yâr
İsmin methederdm Çin ü Maçın'de
Vücudum şehrine mihmân olan yâr

Anadan değil de atadan geldin
İbtidâ farz ile sünneti kıldın
Bunca mü'minlerin delili oldun
Muhabbet bâbında irfân olan yâr

Cahil olan bilmez söyler sözünü
Tâlib olan hâke sürer yüzünü
Ârif olan kabul etdi azını
Gerçek âşıklara hem-dem olan yâr

Kimine lutf ile ihsân idersin
Kimin puhtı kimin hayvân idersin
Hak ile Mirâc'da cevlân idersin
Dergâh kapusunda aslân olan yâr

Ümidim sen idin iki cihânda
Koma bizi melül kevn-i mekânda
Hasret kalemi vardır şu sinemde
SÂDIK'ın derdine Lokmân olan yâr [28b-29a]

-2-

Ali sırdan geldi ötesi sırdır
Sır ehli olmayan câna verilmez

Nacidir ötesi kandilde nurdur
Can gözi açılmayınca görülmez

Evvelden kandilde nurdur muhabbet
Muhammet Ali'ye yârdır muhabbet
Ârifler katında sırdır muhabbet
Sır ehli olmayan câna verilmez

Yol oğlundan yönin döndürmeyigör
Gülistana gurab kondurmayıgör
Cehd eyle bir gönül sındırmayıgör
Gönül bir sırçadır sinsa sarılmaz

Tevellâ gösterür görinen Şâh'dır
Tevellâ didiğim bir temennâhdır
Bilür misin gönül bir padişâhdır
Muhabbet girdiği yerden ayrılmaz

İllere bakmayup var özin yokla
Evliya sırrımı özinde sakla
SİYÂHÎ sen irfan eşiğin bekle
Bin kana bir mürvet disen sorulmaz

[13b-14a]

-3-

Şimdiki güzeller söze uyarlar
İstemezler gedâyı bulurlar bayı
Kendüleri adlas libas giyerler
Begenmezler bizim eski abayı

Bazı ara yerde içerler ırakı
Bu dünya kimseye kalmadı baki
Hûdâ'yı seversen doldur bir saki
Sırası geldikce kesem cibâyı

Hak'dan nidâ geldi bize bu nişân
Mevlâ'm işimizi eyleye iman
Aklına geldikçe huşû alişân
Hatırdan çıkarmış **ŞEM'Î BABA**'yı [66a]

-4-

Derde tabi' oldım tabibi buldım
Buldum ki tabibin derdi benden çok
Her derdin dermâmı ondadır bildim
Ne hikmetdir kendi derdi binden çok

Dertli olan düşünmesin boşuna
Neler gelür kul olanın başına
Taaccüb eyledim Hakk'ın işine
Her derdi kendine revâ görmüş Hak

Böyle yazmış Hak binâyı kurunca
Aglamayı gülmeye işe virince
Tabibler tabibi dertli olunca
Besbelli ki bu âlemde dertsiz yok

Dimen ki derdim çok ne ola suçum
Derdiniz varısa dertliye açın
Ehl-i Beyt'e gam yoldaş olduğu için
Âşık isen dertli sînen oda yak

VELİ'm eydür işin âh u zârısa
Derdin çok olur Hak sana yârısa
Eger bu söze müşkülün varısa
Kerbelâ'da İmam Hüseyin'e bak [41b]

-5-

Mekkâr ukûl eyler kemerde
Günâhın âşikâr eyler kemerde

Senin vaslın visâlin hasretinden
Oluban ihtiyâr eyler kemerde

Gelür aşkın hayâli cân içinde
Dem-â-dem dil şikâr eyler kemerde

Şehâ cevr-i celâlin gâhî gâhî
Şehrin gubâr eyler kemerde

Kaçan diryâ-yı aşkın mevce gelse
Beni ol bî-karâr eyler kemerde

Firâkın ataşında cümle uşşak
Figân-ı âh-ı zâr eyler kemerde

VİRÂNÎ derdimendin akl-ı fikri
Hayâlin târimâr eyler kemerde [15b]

-6-

Dosdum senin hûb cemâlin görelî
Sırrı halka âyân oldu fâş ile
Meylim akub sana gönül vireli
Gözlerim doludur kanlı yaş ile

Derde düşdim âh u feryâd eylerim
Açıldı yâreler işler dağlarım
Aşkına düşelden beri ağlarım
Güldi mi sanırsın karib baş ile

Yıkma bu ednânın hatırın yıkma
Lutf eyleyüp cefâ odına yakma
Kaşların çatup da hışmınan bakma
Kan idersin gözler-ile kaş-ile

Hiç dimezsün varup imdad ideyüm
Virâne gönlümün âbâd ideyüm
Ko ben hast-ile feryâd ideyüm
Sen oyna gül yâren ile eş ile

Siyah zülfin bendeleri çiz yeri
Ne gelir elimden sinem ez yeri
Sen kıymetin bilmezlerle gez yeri
Ben gezeyim hayâl-ile düş-ile

Rahm eyleyüp vefa kılmadım diyü
Gözlerinin yaşın silmedim diyü
ÂŞIKÎ'nin kadrin bilmedim diyü
Bir gün ola dögünesin döş-ile [2a-2b]

-7-

İrdi çün mâh-ı Muharrem tende can ağlar bu gün
Âh ider taht-ı gönülde âşıkân ağlar bu gün

Sen niçe gafil turursın ey muhibb-i hânedân
Firkâtinden hû çeküb cümle cihân ağlar bu gün

Tutdı Mervan Kibriyâ'yı eyledi susuz şehid
Ol sebebden zâr ider her fakirân ağlar bu gün

Zârını tuydı zemin başdan başa çâk oldı hep
Katre katre nem döker gör duman ağlar bu gün

Bunca pîr bunca veli hiç kalmadı ağlamadık
Cedd-i pâkin Mustafa peygamberân ağlar bu gün

Ey CEVABÎ âkil irmez lâ-fetânın sırrına
Ya nasıl ağlamayım ol bî-mekân ağlar bu gün [11b-12a]